

Eriarvoisuutta tuottavia mekanismeja varhaiskasvatuksessa ja siihen osallistumisessa

Maiju Paananen

Tenure track -tutkija

Tampereen yliopisto

Monenlaiset varhaiskasvatuksen ja hoidon polut voivat olla lapsen ja perheen kannalta hyviä ratkaisuja esimerkiksi lapsen ja vanhempien hyvinvoinnin (Närvi ym. 2020), matematiikan ja äidinkielen taitojen (Ukkola ym. 2020) tai kehityksen näkökulmista (Karhula ym. 2017). Varhaiskasvatuksen ja lastenhoidon palveluissa on kuitenkin alueellista sekä perheiden, vanhempien, lasten välistä eriytymistä, joka voi viitata eriarvoistumiskehitykseen.

Ensinnäkin varhaiskasvatuspalveluihin osallistuminen on eriytynyttä. Eriytyminen on sekä alueellista että sosioekonomiseen taustaan liittyvää eriytymistä. Pienissä kunnissa on muita kuntia yleisempää, että vanhempi hoitaa neljävuotiasta lasta kotona (Sulkanen ym. 2020). Keski-Pohjanmaalla 1-6-vuotiaiden osallistumisaste on Suomen matalin (67,4 %) ja Varsinais-Suomessa korkein (83,3 %) (THL 2020). Neljävuotiaiden lasten varhaiskasvatukseen osallistumista tarkastelleen CHILDCARE-tutkimuksen perustella lapset, joiden vanhemmilla ei ole ammatillista koulutusta, ovat muita tyypillisemmin kotona vanhempien tai vanhemman hoidettavana (Sulkanen ym. 2020). Viisivuotiaiden varhaiskasvatukseen osallistumista tarkastelleen raportin perusteella perheissä, joissa nettotulot olivat 2 500–3 000 euroa kuukaudessa tai joissa oli nuorempi lapsi, jota hoidettiin kotona, varhaiskasvatukseen osallistuminen oli muita perheitä vähäisempää (Siippainen ym. 2020).

Yksi varhaiskasvatukseen osallistumisen eriytymistä tuottava tekijä on kotihoidon tuki ja siihen liittyvät kuntalisät. Noin 20 prosentissa kuntia lasten kotihoitoa tuetaan erilaisin kotihoidon tuen hoitorahan ja mahdollisen hoitolisän päälle maksettavin kuntalisin. (Siippainen ym. 2020; ks. myös Repo ym. 2019.) Noin 20 kunnassa kuntakohtaiseen lisäksi liittyy ehtoja: perhe voi esimerkiksi menettää kuntakohtaisen lisän, jos alle kolmevuotiaan lapsen, josta maksetaan kotihoidon tukea, yli kolmevuotias sisarus siirtyy kotihoidosta varhaiskasvatuksen piiriin (Siippainen ym. 2019). Tämänkaltaiset tukien menetykset ovat tuloihin suhteutettuina suuremmat pienituloisissa perheissä. Viisivuotiaiden maksuttoman varhaiskasvatuksen kokeilussa niissä kunnissa, joissa kotihoidontuen kuntalisä oli ollut käytössä, kokeilun osallistumista lisäävä vaikutus oli suurempi kuin muissa kunnissa (Siippainen ym. 2020).

Jos tehdään se oletus, että äidin työllistyessä lapsi osallistuu varhaiskasvatukseen, voidaan todeta, että yksinhuoltajaäitejä lukuun ottamatta kotihoidontuen varhaiskasvatukseen osallistumista estävä vaikutus on suurempi heikossa työmarkkina-asemassa oleville perheille (Kosonen 2014; Räsänen, Österbacka, Valaste & Haataja 2019). Näyttää siltä, että tällä hetkellä ko. oletus voidaan tehdä (esim. Sulkanen ym. 2020).

Palvelut, jotka näyttävät maksuttomilta tai edullisilta, voivat sisältää piilokuluja. Tällaisia piilokuluja voivat olla aiemmin mainitun kotihoidontuen, sen sisaruslisän tai kuntalisän menettämisen lisäksi esimerkiksi kuljetuskustannukset silloin, kun päiväkotiki tai perhepäivähoito sijaitsee kaukana kodista ja perhe tarvitsisi lasten kuljetukseen esimerkiksi auton. (esim. Paananen ym. 2019b; Siippainen ym. 2019.) Pitkät etäisyydet voivat myös itsessään olla osallistumisen esteenä (Paananen ym. 2019b). Ilmiön laajuudesta ei tietojeni mukaan ole kansallista tutkimusta.

Varhaiskasvatuspalveluihin liittyvät asenteet, esimerkiksi huoltajien tai varhaiskasvatusta kehittävien viranhaltijoiden hyvään vanhemmuuteen liittyvät uskomukset voivat muodostaa esteen varhaiskasvatuspalveluihin osallistumiselle. Näkemykset, joihin varhaiskasvatuksen kehittämisen logiikka kunnissa perustuu, vaihtelee (Karila ym. 2017). Vaikka Suomessa lapsilla on subjektiivinen

oikeus varhaiskasvatukseen, varhaiskasvatuksen viranhaltijat tuottavat palvelujärjestelmää ja sen järjestämisen logiikka kuvatessaan varhaiskasvatukseen osallistumiselle ehtoja, jotka liittyivät vanhempien työmarkkina-asemaan, lapseen tai perheeseen kohdistuvan huolen määrään (Fjällström ym. 2020). Niin ikään esimerkiksi subjektiivisen varhaiskasvatusoikeuden rajaukseen liittyvä yhteiskunnallinen keskustelu on sisältänyt ajatuksen siitä, että tarve kokopäiväiseen varhaiskasvatukseen silloin, kun huoltajat eivät ole kokopäiväisesti töissä tai opiskele, liittyy perheessä oleviin riskitekijöihin tai perheen haavoittuvaan asemaan (Paananen ym. 2019a). Aiemman tutkimuksen valossa voidaan kuitenkin sanoa, että tarve kokopäiväiseen varhaiskasvatukseen voi liittyä moneen eri tekijään – esimerkiksi etäisyyksiin ja kulkuyhteyksiin eikä näin ollen välttämättä liity erityisiin riskitekijöihin (Hietämäki ym. 2017). Samankaltaisia huomioita on tehty palveluohjausta koskevassa tutkimuksessa. Suomessa palveluohjausta on tutkittu vain hyvin vähän, mutta sen perusteella näyttää mahdolliselta, että kun vanhemmat ottavat yhteyttä kunnan viranhaltijaan saadakseen tietoa varhaiskasvatukseen hakemisesta, tietoa varhaiskasvatuksen muodoista ja mahdollisuuksista säännöstellään perheen työtilanteen mukaan (Kuukka ym. 2019).

Kulttuurisesti rakentuneet mielikuvat varhaiskasvatuksesta, sen tehtävästä ja hyvästä vanhemmuudesta näkyvät vanhempien puheessa, kun he kertovat perheen ratkaisuksista varhaiskasvatukseen ja lastenhoitoon liittyen (Terävä ym. 2018; Sulkanen ym. 2020). Huoltajien, joiden lapset eivät osallistu varhaiskasvatukseen, mielikuvat varhaiskasvatuksesta ovat muita huoltajia kielteisempiä (Sulkanen ym. 2020).

Eriytymistä tapahtuu erilaisten varhaiskasvatuksen muotojen välillä. Yksityisiin varhaiskasvatuspalveluihin valikoituu erilaisia perheitä kuin julkiseen varhaiskasvatukseen. Korkeasti koulutetut huoltajat käyttävät muihin perheisiin verrattuna enemmän yksityistä varhaiskasvatusta. Niin ikään korkeamman tuloluokan kotitalouksissa asuvat lapset ovat keskituloisissa kotitalouksissa asuvia todennäköisemmin yksityisen hoidon tuella tuetusti yksityisessä päiväkodissa. Kunnissa, joissa yksityisen varhaiskasvatuksen osuus oli yli 18 %, vuorohoitoa tarvitsevat lapset olivat todennäköisemmin julkisessa päiväkodissa kuin lapset, jotka eivät tarvitse vuorohoitoa. (Ruutiainen ym.) Niin ikään yksityisissä päiväkodeissa resursoitua kehityksen ja oppimisen tukea saavia lapsia on merkittävästi vähemmän kuin kunnallisissa päiväkodeissa. Yksityisissä päiväkodeissa on hyvin vähän varhaiskasvatuksen erityisopettajia. (Vainikainen ym., 2018.)

Kehityksen ja oppimisen tuen palveluihin liittyy myös muuta eriytymistä. Rakenteellisia tukitoimia tarjotaan kaiken kaikkiaan vain harvoille tukea saaville lapsille, eikä niitä pääsääntöisesti ole mahdollista tarjota nopealla aikataululla. Kevyemmät, ei-rakenteelliset tukitoimet korostuvat myös tilanteissa, joissa lapsi on vaativamman tuen tarpeessa. Päiväkotien johtajat ja varhaiskasvatuksen erityisopettajat kokevat S2-opetukseen varatut resurssit ja käytännöt riittämättömiksi. Maaseutumaisissa kunnissa tuen järjestelyt koettiin joustavammaksi ja sen riittävyteen ja tarkoituksenmukaisuuteen oltiinkin tyytyväisempiä kuin muissa kuntaryhmissä. Varhaiskasvatuksessa osa kunnista käyttää perusopetuslaissa mainittua portaittaista tuen mallia, vaikka sen käyttöä ei varhaiskasvatuksessa edellytetä. Tuen mallilla ei ole yhteyttä tukea saavien lasten suhteelliseen osuuteen eikä arvioihin tuen riittävydestä ja tarkoituksenmukaisuudesta. Kunnissa, joissa on käytössä kolmiportaisen tuen malli, tuki järjestyi vastaajien itsearviointiin perustuen kuitenkin hitaammin kuin muissa kunnissa. (Vainikainen ym. 2018.)

Eriytymistä tapahtuu myös saman varhaiskasvatuspalvelumuodon sisällä. Varhaiskasvatuksen laadun vaihtelusta on raportoitu henkilöstön itsearviointiin perustuen (Repo ym. 2019). Varhaiskasvatuksen laatuun vaikuttavien tekijöiden joukko on moninainen (esim. Sloth 2018). Yksi keskeisistä tekijöistä on koulutetut opettajat (esim. Manning ym. 2019). Suomessa varhaiskasvatuksen opettajista on pulaa (Ammattibarometri 2020).

Etnografisen, päiväkoteihin sijoittuvan tutkimuksen perusteella voidaan havaita eriytymistä myös päiväkotien sisällä. Lapset, joilla on valmiiksi sosiaalista taitavuutta – jotka ovat taitavia tekemään keskustelualoitteita aikuisen kanssa – saavat positiivista huomiota ja mahdollisuuksia harjaannuttaa näitä taitojaan enemmän kuin muut vertaiset (Vuorisalo & Alanen 2015). Lapset kokevat leikeistä poissulkemista erityisesti silloin, kun aikuisia ei ole läsnä. Poissulkeminen kasautuu tietyille lapsille. (Juutinen 2018.) Tilanteissa, joissa opettajan tai muun henkilöstön täytyy samanaikaisesti tehdä monia asioita ja vastata ristikkäisiinkin odotuksiin, huomiotta jääminen näyttää kasautuvan lapsille, jotka tarvitsisivat tukea saadakseen kokemuksia ryhmään kuulumisesta ja oppimisesta. Nämä niin sanotut tiheät tilanteet liittyvät usein tilojen käytön tai henkilöstöresurssien tehostamiseen – esimerkiksi henkilöstön poissaolotilanteisiin, tai tilojen käytön porrastamiseen. Tiloja porrastaessa tulee tarve siirtyä toisen ryhmän alta pois, jolloin lapsiin kohdistuu enemmän vaatimuksia esimerkiksi 'reippauteen'. Lapset, jotka kiireettömämmässä toimintaympäristössä toimisivat instituution normien mukaisesti, näyttävät tällaisessa tiukkojen aikaikkunoiden ympäristössä tuen tarvitsijoina. (Paananen 2017.) Näiden käytäntöjen laajuudesta ei ole kansallista selvitystä.

Kun kuntapoliitikot kuvaavat paikallisia varhaiskasvatuspalveluita koskevaa kuntapoliitikkaa, tasa-arvosta puhutaan vanhempien välisenä suhteena, varhaiskasvatusjärjestelmän ulkopuolella olevien lasten keskinäisenä suhteena tai varhaiskasvatuksen piirissä jo olevien lasten keskinäisenä suhteena. Monipuolisin näkemys tasa-arvoon esiintyi jo varhaiskasvatuksessa olevien lasten keskinäisestä tasa-arvosta puhuttaessa. Tällöin poliitikkojen puheessa tulevat esiin lasten erilaiset lähtökohdat, joita poliitikot kuvaavat varhaiskasvatuksen voivan tasata. Vanhempien tai varhaiskasvatuksen ulkopuolella olevien lasten keskinäisestä tasa-arvosta puhuttaessa tasa-arvo näyttää kapeampana. Tasa-arvoa ei tällöin tarkastella aiempien mahdollisesti epätasaisten lähtökohtien tasaamisena. Epäsymmetriaa, joka liittyy esimerkiksi vanhempien erilaisiin mahdollisuuksiin hankkia tietoa ratkaisun tueksi tai erilaisiin taloudellisiin ja sosiaalisiin reunaehtoihin, joita perheillä on, ei poliitikkojen haastattelupuheessa tule esiin. Se, että vanhempien ja lasten erilaisten lähtökohtien tuottama epäsymmetria jää tunnistamatta, voi johtaa siihen, että varhaiskasvatukseen suunnatut julkiset varat hyödyttävät lähinnä perheitä ja lapsia, joiden sosioekonominen status on valmiiksi korkea. (Paananen ym. 2019c.)

Lähteet

- Ammattibarometri. (2020). Työllistymisen näkymät eri ammateissa. *Työ- ja elinkeinoministeriö*. Luettu 27.11.2020. <https://www.ammattibarometri.fi/>
- Fjällström, S., Karila, K. & Paananen, M. (2020). A matter of universalism? Rationalities of access in Finnish early childhood education and care. *Nordic Journal of Studies in Educational Policy*, 207–218. <https://doi.org/10.1080/20020317.2020.1816372>
- Juutinen, J. (2018). *Inside or outside? Small stories about the politics of belonging in preschools* (Akateeminen väitöskirja). Oulu: Oulun yliopisto <https://urn.fi/urn:isbn:9789526218816>
- Hietämäki, J., Repo, K. & Lammi-Taskula, J. (2018) Työsuhteen omaavat äidit lasten kotihoidon tuella – kotihoidon perustelut. *Yhteiskuntapolitiikka* 83(4), 412–421. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2018092036141>
- Karhula, A., Erola, J., & Kilpi-Jakonen, E. (2017). Home sweet home? Long-term educational outcomes of childcare arrangements in Finland. Teoksessa H.-P. Blossfeld, N. Kulic, J. Skopek, & M. Triventi, (toim.) *Childcare, Early Education and Social Inequality: An international perspective*, 268–284. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781786432094>

- Karila, K., Eerola, P., Alasuutari, M., Kuukka, A., & Siippainen, A. (2017). Varhaiskasvatuksen järjestämisen puhekehykset kunnissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 82(4), 392–403. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2017102450267>
- Karila, K., Siippainen, A., Repo, K., Paananen, M. & Fjällström, S. (2020). Paikallisuus, vanhemmat ja varhaiskasvatusmahdollisuudet - tarinoita kunnan ja pienten lasten vanhempien kohtaamisista. *Focus Localis* 48(1), 24–39. <http://urn.fi/URN:NBN:FI:ELE-017413022>
- Kosonen, T. (2014). To Work or Not to Work? The Effect of Childcare Subsidies on the Labour Supply of Parents. *The BE Journal of Economic Analysis and Policy* 14(3), 817–848. <https://doi.org/10.1515/bejeap-2013-0073>
- Kuukka, A., Siippainen, A. & Alasuutari, M. (2019). "No periaatteessa minun tiedossa se aika lailla on": Palveluohjauksen työntekijän tiedollinen asema varhaiskasvatuksen palveluohjauskeskusteluissa. *Prologi - puheviestinnän vuosikirja* 15(1), 22–35. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-202001311940>
- Manning, M., Wong, G. T., Fleming, C. M., & Garvis, S. (2019). Is teacher qualification associated with the quality of the early childhood education and care environment? A meta-analytic review. *Review of Educational Research* 89(3), 370–415. <https://doi.org/10.3102/0034654319837540>
- Närvi, J., & Lammi-Taskula, J. (2020). Varhaiskasvatuksessa ja kotihoidossa olevat nelivuotiaat. Onko lasten ja heidän vanhempiansa hyvinvoinnissa eroja? *Yhteiskuntapolitiikka* 85(3), 284–293. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2020061042658>
- Repo, K., Kuukka, A., & Eerola, P. (2019). Lasten kotihoito ja sen taloudellinen tukeminen: kunnallisten luottamushenkilöiden näkökulma. *Janus: Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti* 27(1), 55–71. <https://doi.org/10.30668/janus.65766>
- Ruutiainen, V., Alasuutari, M., Räikkönen, E. & Karila, K. Yksityisten ja julkisten päiväkotien palvelunkäyttäjien valikoituminen. Teoksessa P. Eerola, M. Alasuutari, K. Karila, J. Lammi-Taskula, & K. Repo (toim.) *Varhaiskasvatuksen ja lastenhoidon moninaiset polut*. Tulossa.
- Räsänen, T., Österbacka, E., Valaste, M. & Haataja, A. (2019). Lastenhoidon tukien vaikutus äitien osallistumiseen työmarkkinoille. *Sosiaali- ja terveysturvan raportteja* 14:2019. Helsinki: Kela. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201901253094>
- Paananen, M. (2017). The imaginaries that survived: Societal roles of early childhood education in an era of intensification. *Global Studies of Childhood*. <https://doi.org/10.1177/2043610617704934>
- Paananen, M., Alasuutari, M., Karila, K., & Siippainen, A. (2019a). Epistemic governance in local policy debates: The case of entitlement to early childhood education and care in Finland. *European Journal of Cultural and Political Sociology* 7(1), 1–23. <https://doi.org/10.1080/23254823.2019.1650651>
- Paananen, M., Kuukka, A. & Alasuutari, M. (2019b). Assembled policies: The Finnish case of restricted entitlement to early childhood education and care. *Journal of Early Childhood Education Research* 8(2), 252–272. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-202001281807>

- Paananen, M., Repo, K., Eerola, P. & Alasuutari, M. (2019c). Unravelling conceptualizations of (in)equality in early childhood education and care system. *Nordic Journal of Studies in Educational Policy* 5(1), 54–64. <https://doi.org/10.1080/20020317.2018.1485423>
- Siippainen, A., Repo, L., Metsämuuronen, J., Kivistö, A., Alasuutari, M., Koivisto, P., & Saarikallio-Torp, M. (2019). Viisivuotiaiden maksuttoman varhaiskasvatuksen kokeilun ensimmäisen vaiheen arviointi: varhaiskasvatukseen osallistuminen ja kokeilun järjestäminen. *Julkaisut / Kansallinen koulutuksen arviointikeskus* 16:2019. Tampere: PunaMusta Oy
- Siippainen, A., Paananen, M., Metsämuuronen, J., Repo, L., Sarkkinen, T., Alasuutari, M., Koivisto, P., Saarikallio-Torp, M., & Kirjavainen, T. (2020). Viisivuotiaiden maksuttoman varhaiskasvatuskokeilun arvioinnin toinen vaihe: varhaiskasvatukseen osallistuminen, kokeilun kustannukset ja järjestäminen. *Julkaisut / Kansallinen koulutuksen arviointikeskus* 14:2020. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ju-202010066102>
- Slot, P. (2018). Structural characteristics and process quality in early childhood education and care: A literature review. *OECD Educational Working Papers No. 176*. <https://doi.org/10.1787/edaf3793-en>
- Sulkanen, M., Närvi, J., Kuusiholma, J., Lammi-Taskula, J., Räikkönen, E. & Alasuutari, M. (2020). Varhaiskasvatus- ja lastenhoitoratkaisut neljävuotiaiden lasten perheissä. CHILDCARE-kyselytutkimuksen 2019 perustulokset. *THL – Terveiden ja hyvinvoinnin laitos Työpäperi* 28:2020. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-538-4>
- Terävä, J., Kuukka, A., & Alasuutari, M. (2018). Miten lastenhoidon ratkaisuja saa perustella?: Vanhempien puhetta 1–2-vuotiaan lapsensa hoitoratkaisuista. *Yhteiskuntapolitiikka* 83(4), 349–359. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2018092036136>
- THL – Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. (2020). Varhaiskasvatus 2019. *Terveiden ja hyvinvoinnin laitos*, Tilastoraportti 33/2020. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2020092976135>
- Ukkola, A., Metsämuuronen, J., & Paananen, M. (2020). Alkumittauksen syventäviä kysymyksiä. *Julkaisut / Kansallinen koulutuksen arviointikeskus* 10/2020. Helsinki: PunaMusta Oy
- Vainikainen, M.-P., Lintuvuori, M., Paananen, M., Eskelinen, M., Kirjavainen, T., Hienonen, N., Jahnuainen, M., Thuneberg, H., Asikainen, M., Suhonen, E., Alijoki, A., Sajaniemi, N., Reunamo, J. & Hotulainen, R. (2018). Oppimisen tuki varhaislapsuudesta toisen asteen siirtymään: tasa-arvon toteutuminen ja kehittämistarpeet. *Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja* 55/2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-606-5>
- Vuorisalo, M., & Alanen, L. (2015). Early childhood education as a social field: Everyday struggles and practices of dominance. Teoksessa L. Alanen, E. Brooker, & B. Mayall (toim.) *Childhood with Bourdieu*, 78–98. London: Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/9781137384744_5